

УДК 027.7:378.4(477.43)«1918/1921»:001(477)(092): 82-6

В. С. Прокопчук

**Проблеми формування фонду бібліотеки Кам'янець-Подільського
державного українського університету крізь призму листування ректора
Івана Огієнка**

У статті аналізується листування професора Івана Огієнка й досліджуються раніш невідомі факти, які стосуються формування книжкового фонду фундаментальної бібліотеки створеного 1918 року Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Ключові слова та словосполучення: Кам'янець-Подільський, державний український університет, ректор, фундаментальна бібліотека, фонд, бібліотекар.

Про фундаментальну бібліотеку Кам'янець-Подільського державного українського університету написано чимало. Серед активних дослідників проблеми – О. М. Завальнюк, В. П. Ляхоцький, Т. І. Ківшар, В. С. Лозовий, В. М. Пархоменко, В. С. Прокопчук, Л. Ф. Філінюк, М. С. Тимошик, Л. М. Бабій та ін. [4; 9; 5–6; 8; 10–12; 1].

Однак час вносить свої корективи, у науковий обіг вводяться нові архівні документи, які дозволяють уточнити, поглибити відомі сторінки історії бібліотеки, доповнити новими фактами. Наприкінці 2014 року побачила світ збірка листування Івана Огієнка за 1909–1921 рр., упорядкована відомим дослідником, доцентом Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, нині першим заступником голови Хмельницької обласної ради Віктором Романовичем Адамським [7]. У ній вміщено 620 особистих і ділових листів ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету професора Івана Івановича Огієнка до різних осіб, організацій, установ, а також листів, звернень до нього. Уважне знайомство із запропонованою епістолярією дало можливість виділити низку листів, які прямо стосуються формування і діяльності у 1918–1920 рр. бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, містять важливі факти, які дають можливість по-новому поглянути на раніш відомі

йвисвітити невідомі сторони життя бібліотечного колективу. Таких листів налічується 96. Хронологічно їх можна поділити на:

- листи доуніверситетського періоду (1916–1918), що розкривають характер стосунків Івана Огієнка з його учителем, а згодом організатором університетської бібліотеки Іваном Сливкою (3 листи);
- листування Кам'янецького періоду діяльності Івана Огієнка (1918–1920 рр.) – 83 листи;
- епістолярія еміграційного періоду життя (1921 р.) – 10 листів.

У статті ставиться мета через призму фактів, наведених у листах, проаналізувати окремі проблемні аспекти історії університетської бібліотеки, проілюструвати їх цитатами з документів 582 фонду Державного архіву Хмельницької області, введених в активний обіг завдяки публікації збірника «Листування Івана Огієнка (1909–1921)».

Читачам, які цікавились історією Кам'янець-Подільського державного українського університету та його бібліотеки, відомо, що вже 1 вересня 1918 року очільником бібліотеки був призначений брусилівський учитель Івана Огієнка Іван Григорович Сливка. Звичайно, прийняв його ректор Іван Огієнко на цю відповідальну посаду не просто з почуття вдячності своєму учителеві за роки навчання, спілкування й підтримки, а з огляду на досвід створення ним двох бібліотек у Брусилові та рідному містечку Тальному. Ще задовго до створення університету в Кам'янці-Подільському Іван Сливка звертався до Івана Огієнка: *«... У мене з'явилася думка вступити до українськ[ого] університ[ету] ... Чи міг би я, вступивши до універ[ситету], не з'являтися на лекції, а з'являтися тільки на іспити?»* [7, с. 223]. Можна передбачити, що з відкриттям українського університету на Поділлі ректор Іван Огієнко пригадав це звернення і в слушний момент зреалізував: І. Г. Сливка став студентом і, водночас, зайнявся створенням університетської бібліотеки в статусі помічника бібліотекаря.

Значний масив листів Кам'янецького періоду стосується формування книжного фонду – інформаційної основи будь-якої бібліотеки. Вже 12 вересня 1918 року з'явився перший лист, адресований Київській духовній академії, в якому ректор інформував київських колег про створення з 1 липня 1918 року університету в Кам'янці-Подільському у відповідності з законом, підписаним гетьманом Української Держави П. П. Скоропадським, і повідомляв: *«Особливо відчувається брак необхідних для наукових занять книг, яких тепер дуже часто немає можливості придбати навіть за гроші»*. І далі: *«... звертаюсь з палким проханням до Славної Академії докласти свою посильну частку до заснування нового культурного разсадника і пожертвувати до Бібліотеки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету книги, які знайдете необхідним і можливим»*. Він просив виділити по примірнику «Трудов» за всі роки, інших документальних праць, дублетів з академічної бібліотеки, а також книги з особистих книгозбірень. З допомогою дарувальників, у тому числі викладачів академії, сподівався, що *«... університетська бібліотека вже зможе хоч частково задовільнити духовні запити своїх багаточисельних вихованців»*[7, с. 256–257].

Таких листів – кілька десятків. Вони відображають не тільки турботу ректора, а й тривогу за своєчасне створення книгозбірні, без якої, на його думку, *«не може бути університету»*. Заблокований ворожими військами Кам'янець-Подільський не мав виходу до книгарень великих українських міст, тому у значній мірі ректор комплектував фонд за рахунок книжкових пожертв як окремих діячів, так і установ.

Листи передають проблеми і труднощі, з якими зіткнулися фундатори університетської бібліотеки, зокрема в отриманні бібліотеки губернського статистичного комітету. Викладачі просили ректора не втратити час й придбати бібліотеку губернського статистичного комітету негайно, оскільки її хотіла забрати до Києва дирекція департаменту народного самоврядування. З цією метою він створив комісію (П. Клименко, І. Сливка, М. Вікул), яка 28 лютого 1919 року повідомляла, що в бібліотеці ліквідованого як юридична

особа губернського статкомітету виявлено до 6000 томів зі статистики, географії, природознавства, що чимало книг з історії, археології вже зникло. Члени комісії просили ректора Івана Огієнка вжити негайних заходів, аби бібліотека попала до університету. Цей лист також спонукає більш вдумливо підійти до вже відомої цифри 6600 книг, нібито отриманих університетом з бібліотеки губстаткомітету. Вона увійшла в усі публікації про фонд університетської книгозбірні без опертя на переконливе документальне джерело. У той же час створена ректором комісія підтвердила наявність в губстаткомітеті *«приблизно до 6000 томів різного змісту»*[7, с. 325].

З такими ж труднощами дісталась університету частина книг з бібліотеки Подільської духовної семінарії. Ректору довелося листуватись з подільським архієреєм Пименом, ректором семінарії, міністерством культів. Листування тягнулося кілька місяців. І лише 31 грудня 1919 року книги із семінарії були перевезені до університету, про що бібліотекар С. Сірополко повідомляв ректора: *«Маю честь довести до Вашого відому, що сьогодні закінчено перевозку книжок з бібліотеки Подільської духовної семінарії. Одержано 1421 книжку, з приводу чого маю честь просити зробити розпорядження про виплату бібліотекарю Духовної семінарії п[ані] Криловій 1000 крб. за її працю»*[7, с. 473].

Дарували книги викладачі університеті, підтримуючи почин ректора, із 114 книг якого, власне, й почалося формування бібліотечного фонду. Ще до урочистого відкриття університету В. О. Біднов, професор, декан університету, звернувся до ректора листом від 18 жовтня 1918 року, в якому просив прийняти до бібліотеки низку катеринославських видань, серед яких були «Православная Церковь в Польше и Литве» (1908), «К истории бывших запорожских старшин и козаков» (1915) та ін. [7, с. 268–269]. Згодом дарування книг працівниками бібліотеки стало традицією: 272 примірники передав бібліотеці професор Петро Бучинський, 642 – Софія Русова, 2230 книг – Микола Хитков. Батько Олімпіади Пащенко Михайло Федорович, завідувач початкової школи в с. Великий Карабчийів, не тільки

передав створену за 40 років педагогічної праці особисту книгозбірню, а й попросився допомогти упорядковувати бібліотечний фонд [11, с. 18].

Використовували й таке джерело поповнення фонду, як бібліотеки розграбованих поміщицьких палаців, зокрема Панівецького маєтку, палацу графа Холоневського з м. Янова, що на Вінниччині [11, с. 20–21].

Сприяли в цьому й військові. 17 жовтня 1919 р. Державний інспектор 7-го пішого полку 3-ої пішої дивізії Дієвої армії УНР Г. Шеремет повідомляв ректора: *«Перебуваючи під час бойових подій в с. Романках Ольгоніського повіту на Поділлі, я натрапив випадково на останки бібліотеки бувш[ого] місцевого землевласника д[обродія] Іокиша. Як внутрішній вигляд будинку, де містилася бібліотека, так і сама бібліотека являли собою повну руїну: книги, малюнки, альбоми і інші речі були порозкидані, пошматовані, потоптані брудними ногами. По заяві представників місцевої влади, все це є наслідки недавно минулого дикого панування більшовиків-комуністів. На тих руїнах мені удалось вишукати і врятувати чимало книг, які по згоді, з сільським Комісаром передані до місцевої народної школи. В числі тих книг знайшовся також повний збірник (86 том[ів]) «Энциклопедического словаря» вид[ання] Брокгауза.*

Зважаючи на цінність цього збірника в сучасний момент, а також маючи на меті збагачення бібліотеки молодого хвального Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету, я, в порозумінню з представниками громадян с[ела] Романок, дозволяю собі надіслати цей збірник у Ваше розпорядження...» [7, с. 430–431].

23 жовтня 1919 року ректор задресував Грицькові Шеремету подяку: *«Високоповажний Пане Добродію. Від себе і від імені Правління приношу Вам щирю подяку за Ваш цінний дарунок, повне видання Брокгауза «Энциклопедический Словник» ...»* [7, с. 437].

Таких прикладів було чимало. Полковник Шандрук, приміром, передав університетові цілу полкову бібліотеку, законодавчий відділ Головної військової судової управи – добірку фахової літератури [7, с. 426].

Університетська бібліотека була включена до переліку закладів, яким згідно із законом від 26 січня 1919 року, ухваленим Радою народних міністрів, друкарні, літографії та металографії мали надсилати обов'язковий примірник [7, с. 551].

Посилки книг надходили навіть із закордону. 28 травня 1920 року голова надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії Попівський повідомляв ректора Івана Огієнка, що на його звернення Румунська академія наук передала для бібліотеки 10 пудів книг, які він обіцяв у найближчий час надіслати до університету [11, с. 23].

Підручники і навчальні посібники творили самі викладачі й поповнювали ними бібліотеку. Упродовж 1919–1920 рр. були опубліковані лекції С. Бачинського, Л. Білецького, П. Бучинського, В. Гериновича, М. Драй-Хмари, І. Огієнка, С. Остапенка, М. Столярова, М. Хведорова та ін.

Однак літератури для інформаційної підтримки навчального процесу і наукових досліджень явно не вистачало, про що з тривогою повідомляли ректора викладачі. 12 серпня 1919 року приват-доцент Олексій Полонський звертався до ректора: *«Повний брак книжок в хемічному кабінеті і в книгарнях, становище в цій справі не тільки гірке, а навіть катастрофічне як для професора, так і для студентів. Не краще ця справа, як я довідався, стоїть по других катедрах, і тому тут виявляється загальне питання про необхідність дістати якою б то не було ціною хоч мінімум потрібних книжок»*[7, с. 362].

У відповідь професор І. Огієнко 13 серпня 1919 року доручив деканам терміново підготувати і подати інформацію, *«... яких книжок, конче необхідних для забезпечення наукових викладів на університеті, бракує університетській бібліотеці, і яких заходів повинно вжити для того, аби потрібні книги можна було за всяку ціну для неї придбати»*[7, с. 363].

У процес формування книжкового фонду університетської бібліотеки включився увесь професорсько-викладацький колектив.

У зв'язку із закордонною поїздкою Івана Огієнка в державних справах на чолі місії професор Михайло Хведорів просив ректора «для задоволення потреб тих катедр, що я їх обслуговую», придбати цілий перелік навчального приладдя, а також «накупити французьких книжок приблизно на суму 40–50 тис. карбованців по відділах математики, механіки, прикладної механіки та електротехніки»[7, с. 356].

Викладач Микола Чайковський повідомляв із Відня: «Мені вдалося закупити для мат[ематичного] семінара і для нашої університетської бібліотеки багато-багато гарних книжок... Прошу мені подати цифру, до якої можу піти при закупах для університ[етської] бібл[іотеки]. Чи може треба Вам купити що по Вашій спеціальності?»[7, с. 365].

13 вересня 1919 р. ректор І. Огієнко порушив клопотання перед Міністерством закордонних справ про «перепустку проф[есора] В. Біднова за кордон до м[іста] Чернівців строком на 2 тижні» для закупівлі книг для богословського факультету [7, с. 395, 398].

24 жовтня 1919 р. приват-доцент Л. Бялковський доповідав, що з виділених 10 тис. крб. на придбання книг потратив половину, оскільки дирекція польських залізниць дозволила йому перевезти, як особистий багаж, лише 8 пудів літератури [7, с. 443].

Ця практика продовжувалася і 1920 року. 5 і 8 травня Рада професорів своїми ухвалами вирішила відрядити для закупівлі літератури: «... Тимченка, Остапенка, Гериновича, Оксіюка, Любарського до Києва, Столярова, Васильківського й Плевако – до Києва й Харкова, Малинівського – до Києва й Одеси, Хведорова – до Києва, Харкова, Катеринослава та Одеси, Оленича – до Харкова й Миколаїва, Біднова – до Катеринослава, Клепатського – до Одеси і Драй-Хмару – до Києва, Одеси й інші міста України». Рада професорів, сповіщаючи про це Головноуповноваженого уряду УНР, просила затвердити вказаним професорам наукові відрядження з видачею їм відповідних коштів [7, с. 524].

Так, спільними зусиллями за короткий час був сформований фонд бібліотеки, який викликав захоплення навіть представника польського уряду на окупованих українських територіях А. Мінкевича під час його відвідання 10 лютого 1920 р. університетської бібліотеки. Левко Биковський, свідок цього візиту, пізніше згадував: «... *Нараз великі двері з коридора відчинилися і на помості з'явилися воєвода А. Мінкевич і ректор. За ними в дверях було видно їхній почот. Вони стали на помості лицем до залі. Ректор рукою показав воєводі всю бібліотечну залю, заставлену з долу до гори полицями з книжками, і щось йому сказав. Воєвода ахнув зі здивовання й задоволення, бо очевидно не сподівався побачити щось подібне. Потім він з виглядом великого пана, «зверхника краю», обернувся до ректора і подаючи йому руку, по-польському сказав: «Дякую!»»[2].*

Книжковий фонд зріс від перших 114 книг, подарованих ректором, 1686 примірників, що були зібрані на початок навчального процесу, до 35951 прим. на час першої реорганізації закладу в січні 1921 року [3; 11, с. 22]. Це забезпечило бібліотеці статус фундаментальної і надало можливість у нормальній інформаційній обстановці провадити навчальний процес і наукові дослідження.

Список використаних джерел:

1. Бабій Л. М. Директори бібліотеки Кам'янець-Подільського державного університету / Л. М. Бабій // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ, 2008. – С. 72–78. – (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 1).
2. Биковський Л. Книгарні – бібліотеки – академія : спомини (1918–1922). – Мюнхен ; Денвер : Дніпрова хвиля, 1971. – С. 49–50.
3. Геринович В. О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / Володимир Геринович // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – Кам'янець-Подільський, 1927. – Т. 2. – 22 с.
4. Завальнюк О. М. Іван Огієнко – творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ, 2008. – С. 311–320.

5. Ківшар Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923) / Таїсія Ківшар. – Київ : Логос, 1996. – 344 с.
6. Ківшар Т. І. Вплив І. Огієнка на розвиток бібліотечної справи в добу Директорії УНР (листопад 1918 – листопад 1920) / Таїсія Ківшар // Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук : зб. доп. міжнар. наук.-практ. конф. 7–8 черв. 2007 р., м. Київ. – Київ, 2007. – С. 101–103.
7. Листування Івана Огієнка (1909–1921) / упорядн. та автор передмови В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський : «Медобори–2006», 2014. – 687 с.
8. Лозовий В. С. З історії бібліотеки Кам'янець-Подільського державного університету / В. С. Лозовий, В. М. Пархоменко // Трансформація ролі бібліотек в інформаційному суспільстві : матер. наук.-практ. конф., присвяченої 40-річчю бібліотеки ТУП. – Хмельницький, 2003. – С. 93–103.
9. Ляхощкий В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ : Вид-во Олени Теліги, 2000. – 663 с.
10. Пархоменко В. М. З історії бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету / В. М. Пархоменко // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. – С. 59–65.
11. Прокопчук В. С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розвитку : іст. нарис / В. С. прокопчук, Л. Ф. Філінюк ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, Наук. б-ка. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 284 с. : іл.
12. Тимошик М. С. «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон і українське відродження / Микола Тимошик. – Вінніпег ; Київ : Укр. правосл. собор Св. Покрови ; Наук.-видав. центр "Наша культура і наука", 2000. – 548 с. : іл.

In the article it is analyzed the professor Ivan Ohienko's correspondence and investigated previously unknown facts related to the formation of book fund of fundamental library of Kamyanets-Podilskiy Ukrainian State University created in 1918.

Keywords and phrases: Kamyanets-Podilskiy, Ukrainian State University, rector, the fundamental library, fund, librarian.

У статті аналізується листування професора Івана Огієнка й досліджуються раніш невідомі факти, які стосуються формування книжкового фонду фундаментальної бібліотеки створеного 1918 року Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Ключові слова та словосполучення: Кам'янець-Подільський, державний український університет, ректор, фундаментальна бібліотека, фонд, бібліотекар.